

HERMANN RÓBERT

A BACH-HUSZÁR ÉS A HUSZÁRKAPITÁNY

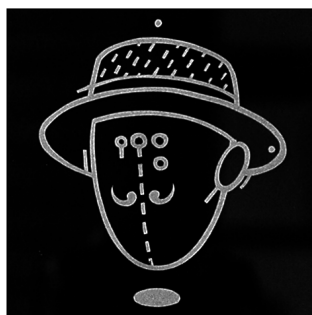
Jakab Elek ismeretlen (fél)munkája

Ajelenkortörténet-írás egyike a legnehezebb történelmi feladatoknak. A kortársak, a szemtanúk még élnek, s mindig akad legalább egy olvasó, aki másként emlékszik a történetekre, mint ahogy a történetíró azokat a rendelkezésére álló források alapján rekonstruálja. Ugyanakkor a források csak töredékesen hozzáférhetők, s a történész még abban sem lehet biztos, hogy ezek egy része nem a történetek elfedésére vagy félreértelmezésére szolgál-e, ahelyett hogy megvilágítaná az eseményeket.

Igy nem csoda, hogy amikor az emigrációban tartózkodó neves historikus, Horváth Mihály elhárította, hogy megírja a forradalom és szabadságharc történetét, itthon élő barátja, Toldy Ferenc – többek között éppen a történelmi távlat hiányára hivatkozva – megpróbálta őt lebeszélni a vállalkozásról. S nem csoda, hogy Horváth a kiegyezés után hazatérve sem vállalkozott arra, hogy megírja az 1849 októbere utáni évek történetét.

De hosszú időn át más vállalkozók sem igen akadtak. A modern magyar történelem leírása általában véget ért 1849-ben, aminek nyilván praktikus oka is volt: a neoabszolutizmus éveiről nehéz lett volna úgy írni, hogy az 1867-ben immáron törvényes királlyá koronázott I. Ferenc Józseffel szemben ne kellett volna valamiféle kritikát megfogalmazni. Hiszen a szabadságharc leverését vagy az azt követő megtorlást még minden további nélkül rá lehetett fogni a gonosz tanácsadókra vagy őfelsége fiatal korára, de a rákövetkező 18 évnél e magyarázatok egyre kevésbé működtek volna.

Igy az 1867 utáni időszakban született ugyan néhány rövid, általában tanulmányi célokat szolgáló

...akkorra már komoly történetírói presztízsét nem akarta kockáztatni azzal, hogy egy lényegében kompilált munka névvel megjelölt társszerzője legyen.

ló rövid összefoglaló, amelyek túlterjeszkedtek az 1849-es korszakhatáron, de részletesebb szintézis nem került ki a történészek tolla alól.

Így aztán joggal kelthetett (volna) feltűnést, hogy az Abafi Lajos által szerkesztett *Hazánk* című történelmi közlöny 1886-ban megjelent V. kötetében Hőke Lajos tollából sorozat indult Magyarország 19. századi történetéről. Az első közlemények az 1820–1849 közötti időszakot tekintették át, de az 1887-ben megjelent VI. kötetben található fejezetek már az 1850–1860-as évek történetét tárgyalták, s mire a IX. kötetben a sorozat véget ért (vagy félbemaradt), a szerző eljutott Tisza Kálmán kormányzatának történetéig, tehát teljes mértékben jelenkortörténetet írt. Az egyik utolsó fejezetben pl. igen részletesen ismertette a tiszaezlári vérvád és per történetét, illetve a Tisza-kormány 1884. évi kísérletét a zsidók és keresztények közötti vegyes házasság intézményének bevezetésére. Az utolsó jelentősebb tárgyalt esemény a főrendiház 1885. évi reformja volt. Hogy a sorozat miért szakadt meg, nem tudni. A *Hazánk*knak ugyanis még két további kötete jelent meg, s csak 1889-ben szűnt meg, de ezekben már nem találunk Hőkétől cikket.

De ki is volt ez a Hőke Lajos, aki (kissé talán a vak ló bátorságával) fogott bele ebbe a feladatba? A szerző 1813. december 15-én született a Somogy megyei Endréden, ahol apja, Hőke József református lelkész volt; édesanyja, udvardi Cserna Zsófia a születésekor 19 éves. Hőke általános iskolai tanulmányait Gyönkön végezte, majd a debreceni kollégiumba került, ahol teológiát végzett. 1835–1837 között Hódmezővásárhelyen „másodprofesszor”. 1837-ben lépett jogi pályára, 1838-ban került a pesti királyi táblához mint jurátus. 1839-ben állítólag részt vett a pozsonyi országgyűlésen, ahol a kéziratosszabványozás egyik másolója volt. 1840-ben tett ügyvédi vizsgát, oklevelét szeptember 20-án Pesten állították ki. 1839-től politikai, kritikai, szépirodalmi és egyéb cikkeket írt a *Jelenkor*ba és a *Társalkodó*ba.

1841. május 20-ától Majthényi László báró, Bars megyei főispán gyermekeinek nevelőjeként kereste kenyerét. Három és fél évig volt itt, majd Debrecenbe ment, ahol a kollégiumban „nyilvános tanító” lett. Tíz hónap elteltével azonban visszatért Majthényihez, s ettől kezdve 1850 elejéig itt tartózkodott. 1847-ben Budán jelent meg első önálló munkája, az *Elemi oktatástan, mellyel a két hazabeli magyar elemi oktatónak kedveskedik egy növelés barát*, amelyből állítólag 3500 (!) példányt osztott szét az elemi iskoláknak.

A Majthényi által 1850. október 15-én Pesten kiállított bizonyítvány szerint „ennyi idők lefolyása alatt időm és alkalmam lévén Hőke Lajos urat tökéletesen megismerem, kötelességemnek tartom a legtisztább lelkiesmerettel állítani s bizonyítani, miszerint terjedt tudománya, több oldalú műveltsége, ritka becsületessége, fáradhatatlan szorgalma miatt a lehető legnagyobb dicséretet kell reája halmoznom, mihez tiszta erkölcs, józan, érett gondolkozása és szelíd magaviselete járulván, nemcsak maradékainál (?), de minden más ismerőseinél is valódi szeretetet és megbecsülést tudott kiérdemelni”. Hozzátette még, hogy Hőke „soha semmi politikai mozgalmakban részt nem vett, és minden közhivatalra tökéletesen ki van képezve”, tiszta meggyőződésből ajánlja őt előjáróinak. Szinnyi József által közölt életrajza szerint a szabadságharcban nemzetőrként vett részt, ami ugyan ellentétben látszik lenni Majthényi bizonyítványával, de miután Hőke minden tekintetben megütötte a nemzetőri szolgálathoz szükséges értelmiségi cenzust, amelynek értelmében kötelező volt számára a szolgálat, az állítás igazságtartalma nem zárható ki.

Hőke ugyanis 1850 márciusában kiadó lett a pest-pilisi cs. kir. megyefőnökségnél, ahonnan 1851 májusában a fogalmazói szakosztályhoz tették át. 1854 májusában a Szolnok megyei megyefőnökségnél lett titkár, s e tiszttét 1860-ig töltötte be, amikor is rendelkezési állományba került. 1857-ben jelent meg következő önálló munkája, a *Kis tükör, az ausztriai birodalmat, különösen Magyarországot mutató*. 1861 decemberében

Hont megyében lett első aljegyző, 1865 októberétől pedig Hont megye levéltárnokaként a megyei monográfia előmunkálataival foglalkozott. A megye történetéről 1865-től kezdve több cikke is megjelent a *Magyar Sion*, a *Fővárosi Lapok*, a *Budapesti Közlöny*, a *Századok*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain.

Az 1869. május 9-i tisztújításon nem választották újjá, ezt követően nyugdíjasként fivéréhez, Hőke Dániel mérnökhöz költözött Dunaföldvárra, majd ennek 1886 márciusában bekövetkezett halála után Dániel fiához, Hőke Kálmán vasúti osztálymérnökhöz Dombóvárra, majd vele együtt Kaposvárra, később Csurgóra. Itt is halt meg 1891. november 20-án.

Szinnyei József életrajzi lexikonjában közölt bibliográfiája szerint igen termékeny szerző volt, több mint száz cikke, tárcája, tanulmánya, visszaemlékezése jelent meg, nagyobb részét az 1865–1888 közötti években. (1889-ből és 1890-ből már csupán egy írása található a bibliográfiában.) Érdeklődési köre az ókor történetétől a 19. századig terjedt, ezen belül a művelődéstörténet ugyanúgy érdekelt, mint a régészet vagy a klasszikus politikatörténet. Legjelentősebb munkája kétségkívül a 19. század történetéről írott összefoglalója, amely azonban életében nem jelent meg kötetben.

A folytatásokban kiadott munkára azonban felfigyelt Szabó Ferenc eleméri plébános, a Nagybecskereken megjelenő Történeti nép- és földrajzi könyvtár című sorozat szerkesztője és kiadója.

Az 1843. november 12-én Nagybecskereken született Szabó Ferenc középiskoláit szülővárosában és Szegeden, a teológiát Temesvárott végezte. 1866-ban szentelték pappá, s hat évig segédlelkészként, majd 1872-től plébánosként működött. 1897-ben lett Nagybecskerek plébánosa.

Szabó még a Torontál megyei Elemér község (Kiss Ernő aradi vértanú egykori birtoka) plébánosaként indította meg a Történeti nép- és földrajzi könyvtár című sorozatot, amely a dualizmus korának egyik legérdekesebb vállalkozása volt. Több mint nyolcvan kötetet jelentetett meg, többek között vezető magyar történészek tollából, de komoly súlyt fektetett arra, hogy a magyarországi társnemzetek, a környező, illetve a Monarchia érdekszférájába tartozó országok vagy a jelentősebb európai hatalmak történetéről is közöljön összefoglalókat. (Ezek többsége fordítás volt.) A sorozat kötetei részint Nagybecskereken, részint Temesvárott jelentek meg. 1879–1880-ban ő maga is írt egy négykötetes összefoglalót Európa 1815–1871 közötti történetéről, amelyet 1889-ben az általa szerkesztett sorozatban többszörösére növelt terjedelemben újra kiadott. 1890-ben ugyanebben a sorozatban jelent meg az Európa 1789–1815 közötti történetét feldolgozó két kötete is. Szintén e sorozat számára ő fordította le és adta ki Christian Johann Weiss huszonegy kötetes világtörténetét is. A sorozat kiadott köteteinek összes példányszáma állítólag 110 000 darab volt, amelyeket állítólag ingyen osztatott szét „az ország minden felekezeti s nemzetiségű tanintézetében”. (Tény, hogy alig van olyan 1945 előtti magyarországi iskolai könyvtár, ahol néhány darabot ne lehetne fellelni a sorozatból.) Erdemeiért 1898. június 23-án I. Ferenc József a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntette ki, november 19-én pedig bizerei címzetes apáttá nevezte ki. Az 1901. évi választásokon a Szabadelvű Párt jelöltjeként képviselővé választották; 1905-ben hunyt el.

Szabó meglátta Hőke munkájában a lehetőséget arra, hogy az 1815-től az 1890-es évekig terjedő időszakról ő jelentesse meg az első önálló összefoglaló művet. Az addig közzétett munkák (így Bocsor István, Vay Dániel, Kerékgyártó Árpád munkái) ugyanis jó esetben a magyar történelem egészének egy részeként tárgyalták a polgári átalakulás korát, vagy – mint Horváth Mihály – csupán annak egy részét mutatták be. Az 1848–1849-ről szóló változó színvonalú munkákból ugyan már jó néhány megjelent ekkorra (egyedül Horváth Mihály munkája három kiadást ért meg az 1870-es évek végéig), de a neoabszolutizmus koráról nem állt rendelkezésre ilyen összefoglalás. S va-

lahogy mintha az érdeklődés is hiányzott volna. Amikor Ürmössy Lajos megírta Erdély 1849–1866 közötti történetét, hiába hirdetett előfizetést, csupán az első füzetet tudta megjelentetni 1887-ben Kolozsvárott. A teljes művet Szabó gáláns segítségének és kezeségvállalásának köszönhetően 1894-ben sikerült megjelentetnie Temesvárott.

Nem tudni, hogy Szabó még Hőke életében kezdeményezte a kiadást, vagy csak a szerző halála után kezdett foglalkozni ennek gondolatával. Mindenesetre látta, hogy Hőke munkájának komoly hiányosságai vannak. Így elég röviden tárgyalja az erdélyi eseményeket, s az 1849–1867 utáni időszak rajza is meglehetősen vázlatosra sikerült. (A munkával kapcsolatban megjelent két komolyabb kritika is ehhez a két témához kapcsolódott.) Az 1867 utáni időszak bemutatása pedig jobbára törvények tematikus csoportosításából és kivonatolásából, valamint a gazdasági fejlődésre vonatkozó adat-sorok közléséből állt.

Így aztán – mint ez Szabónak a megjelent munkához írott előszavából kiderül – megkeresett „egy másik, a történetírásban gyakorlott tudóst”, hogy rávegye a szöveg kibővítésére és szükséges átdolgozására. Az illető, ahogy írja, kezdetben vonakodott, kifogásolva a kettős szerzőséget, annál is inkább, mert miután a mű egy része készen van, a társszerző is, „ha nem akarja, hogy a könyv összhangzatlan legyen s szelleme egymástól különbözzék”, kénytelen az első szerző „rendszerét és történetírói irányát” magáévá tenni és megtartani „s mind magáért, mind társáért felelősséget vállalni”. Szabó erre felhozta, hogy Hőke művéért a kiadó felel, s miután az „sem nem irányzatos, sem nem tudósoknak szánt, nagyigényű alkotás”, s jó tollal van megírva, bízvást számíthat „az olvasóközönség nagy középhrétegenek” érdeklődésére.

Ezt a kiválasztott tudós belátta, de továbbra is vonakodott. Szabó erre más érveléssel állt elő: „Ön benne volt, részben cselekvő tanúja fél század óta Magyarország és Erdély politikai történetének. Tudja azokat, mert átélte és átszenvedte mind. Látta a reformszemek másfél évtizeden át tartott nagy harcát 1830-tól 1845-ig s azon túl; ismerete a kor vezérférfiait és szellemét, a pártokat és napi kérdéseket a célokkal együtt. Ön kevés részét írta le műveiben élményeinek és tudásának. E tudás és tapasztalás mind elvész, ha leíratlan marad. Sőt máris lesz elmosulva elég emlék, elfeledve sok tanúságos részlet, a hősiesség tényei és ama idők nagy alakjai, amik évek előtt még élénken éltek ön lelkében. Írja le, tegye papírra minden műgond nélkül, egyszerűen, elbeszélve híven s kedvezés nélkül, bátran és igazán, nem dicsőség keresésért, ez önt nem bántja –, tegye a közjóért, hazájáért, az utókor tanúságára. Csak mint anyag is becses lesz az, szemtanú közvetlenségeért s páratlan hűségeért. A nemzet örvendeni fog a nagy hajótörés ez értékes romjainak, s a kritika méltányolni, hogy ön inkább szerette hazáját és történetét mint életkora természetes kényelmi vágyát s kedélyéletének zavartalan csöndét.”

Szabó ezek után a tudós arcán „mintha más gondolatra térés kifejezését” vette volna észre, ezért így folytatta: „Látta ön, már negyven évnél több idő telt el Magyarország világi leigáztatása óta, megírta-e valaki nagy íróink közül az abszolutizmus 11 évi történetét? Nem. Írjuk meg mi, kicsinyek. Komolyan még csak nem is szólott róla jelen történetírásunk. Mi okozza ezt? A fátyolborítás engesztelő ténye-e? az óvatoskodó magánérdek? Vagy idejét még eljöttnek nem látják? [...] Várunk, míg elkalldódik számtalan fontos közirat, kihalnak az egykorúak; várunk, míg elfeledjük éppen az első s legigazabb benyomásokat, a legközvetlenebb hatásokat, míg a nemzet szíve sebének sajnását már az emlékezet sem lesz képes többé visszaidézni. Várunk, míg a múlt teljesen bemerül a feledés örvénysötétébe, s az elkomorult léleknek megszűnik érdeklődése s minden tudása. Szívlelje meg ön ezeket, vegyen tollat kezébe s írja le emlékezeit.”

Nem kívánok én s nem olvasóim tudós rendszerű művet, kiváltképpen az abszolút korszak hív s igaz elbeszélését óhajtanám én ifjúságunkért s a késő korért, hogy

lássá meg és nyomuljon be a nemzet lelkébe kiirthatlanul ama nagy szerencsétlenség, amit mi kiállottunk alkotmányunktól megfosztásunk hosszú ideje alatt, hogy lássák meg a jövő idők s nemzedékek, mily küzdelmeken és megpróbáltatásokon át jutottunk mi el Világostól az 1867. május 8-ki királyi és nemzeti megengesztelődés dicső és boldogító napjára!

És óhajtom Hőke művének az erdélyi események történetével kiegészítését, ami nélkül Magyarország története hézagos, s amit csak e kis ország politikai küzdelmeinek s erényekben gazdag férfainak élete és viselt dolgai tesznek teljessé.” Szabó bevezetője szerint itt a megkeresett tudós „meghajlott, s a haza szeretete mindkettőnkét azon egy pontra vezetett”, s így megegyezve, hajlandónak mutatkozott arra, hogy Hőke művét kiegészítse.

A magyar historiográfiai irodalom a későbbiekben nemigen foglalkozott Hőke művével. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy egy évvel a mű megjelenése előtt a Révai testvérek kiadásában megjelent Marczali Henrik nagy ívű összefoglalója a legújabb kor történetéről 1825–1880 között, amelyben igen összeszedett és friss szellemű summarátát adta a Szabó által – joggal – kevéssé feldolgozottnak mondott 1849 utáni éveknek; majd pedig 1898-ban a neoabszolutizmus koráról és a kiegyezés utáni évekről napvilágot látott a millenniumi tízkötetes magyar nemzet történetének X. kötetében Beksics Gusztáv összefoglalója, amelynek terjedelme néhány tucat oldallal még meg is haladta a Hőke-féle összefoglaló vonatkozó részét. Ezek kétségkívül professzionálisabb munkák voltak, mint Hőke kiegészített szövege. A kötet „végzetét” aztán megpecsételte az, hogy Berzeviczy Albert tollából 1922-ben megjelent a (neo)abszolutizmus korának történetéről szóló, immáron bécsi és hazai levéltári kutatásokon alapuló nagymonográfia első kötete, s noha a szerző nem tudta befejezni munkáját, így is eljutott a feldolgozásban a provizórium időszakáig. Berzeviczy egyébként a historiográfiai előzmények között megemlítette Hőke munkáját is, azzal a hozzáadással, hogy az több ponton „hézagos és nem mindig megbízható”.

Marczali nem hivatkozott művében Hőke szövegére, és Beksics sem, pedig ez utóbbi bizonyíthatóan használta azt, mégpedig a Szabó által kiadott kötetben megjelent változatot. Ennek II. kötetében olvashatjuk, hogy a nagyszabeni börtönökben raboskodók milyen örömmel olvasták az *Ost-Deutsche Post* című, „szabad irányú bécsi politikai hírlapban” Deák Ferenc 1850. április 25-én Kehidáról Anton Schmerling osztrák igazságügyi miniszterhez intézett levelét, amelyben az „az imént elmúlt idők szomorú eseményei után, azon viszonyok között, melyek még ma is fennállanak”, lehetetlen-ségnek minősítette azt, hogy ő, Deák „a közügyekben tényleg közreműködni” akarhasson. A szerző szerint ő maga és több társa is leírták a levelet, sőt ő maga a kötet írása-kor is őrizte a másolatot. Beksics is említi szövegében a levelet, idéz is belőle – a Hőke-kötetétől némileg eltérő fordításban –, ugyanakkor ő is az *Ost-Deutsche Postot* adja meg forrásként. Szerinte, miután a magyar lapok a cenzúra miatt nem közölhették Deák levelét, az „ezer meg ezer kézírásban” terjedt el az egész országban. Ugyanakkor Angyal Dávid és Pap József kutatásai szerint a levél nem az *Ost-Deutsche Postban*, hanem a *Wanderer* 1850. július 10-i számában jelent meg. Mindenesetre a Hőke-kötetben említett néhány (tucat) másolatból így lett több ezer Beksics tollán.

Némileg messze vezetne, ha a levélnek a passzív ellenállás mítoszának megszületésében játszott szerepét kívánnánk itt elemezni; egyébiránt ezt megtette már Deák Ágnes és Pap József. Csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a Deák-életrajzok közül tudomásom szerint először Kertbeny Károly Mária 1862-ben két kiadást megért rövid jellemzése közölt róla rövid, általános, dátumhoz nem köthető tartalmi ismertetést, majd innen kerülhetett át a nemzetközi és a hazai irodalomba is. Első ismert közlését pedig Kónyi Manó nagy Deák-kiadásának első kiadásában találtam, ami egyébként akkortájt jelent meg, amikor a *Hazánk* közölte Hőke munkáját.

Ahogy Hőke munkája kikerült a történelmi érdeklődés homlokteréből, ugyanúgy hosszú időn keresztül nem kutatta senki a Szabó Ferenc bevezetőjében említett ismeretlen tudós, a kötetben megjelent bővített változat társszerzőjének személyét sem, egészen az 1990-es évek végéig. A neoabszolutizmus korának vármegyei tisztikarával, illetve a passzív ellenállás mítoszával kapcsolatos kutatásai során Pap Józsefnek tűnt fel, hogy Hőke Lajos az 1850-es években „Bach-huszárként” szolgált a fennálló hatalmat, ugyanakkor a könyv második kötetében valóságos apoteózist olvashatunk a Deák Schmerlinghez írott levelében meghirdetett passzív ellenállásról s arról, hogy ennek a szerző maga is tevékeny (vagy tétlen) résztvevője volt. „Én is – bár többször fel voltam hívva – a hivatalt nem viselőik egyike voltam, s erre Deák Ferenc levele olvasásakor határoztam el magam. [...] én ifjúságomtól kezdve szellemi munkámmal kerestem meg kenyeremet, s most 10-20 holdnyi kis székely birtokomon kívül semmim sem volt. Aból pedig eddig megszokott igényeim szerint megélni nem lehetett. [...] De [...] a hazafiúi hűséget igaz tisztaságában megőrizni kötelességnek tartottam. Ez elhatározás engem 11 évi sanyarú nélkülözésbe sodort. [...] Ez idő alatti szenvedéseim csak enyémek, nem történetbe valók. Hála Istennek, hogy elmúltak. Mikor alkotmányunkat 1861-[be]n visszavívtuk, megszüntette egy szerény kis hivatal, mely azóta is csak annyira emelkedett, hogy belőle – nem küzdelem nélkül – élni lehet.”

Pap József joggal hívta fel a figyelmet erre az ellentmondásra (Hőke hivatalviselésének adatait is ő állította össze), s ezek alapján úgy vélte, hogy Hőke e tekintetben nem mondott igazat; egy későbbi tanulmányában pedig egyenesen úgy vélte, hogy a kötetben megjelent munka társszerzője alighanem maga Szabó Ferenc, s az idézett passzus születését – s általában a neoabszolutizmus korának passzív ellenállásáról szóló szövegrészét – a mítoszeremtés igénye inspirálta. Ezt egyébként az is alátámasztani látszott, hogy a kötetet a címléírás szerint „írta Hőke Lajos, átdolgozva s a provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferencz n.-eleméri plébános”; s miután Szabó maga is írt a sorozatban, mégpedig éppen a 19. század történetéről, kézenfekvőnek tűnt az ismeretlen szerzőtárs vele történő azonosítása.

Csak hogy a kiegészítő fejezetek szerzője azonosítható, s ilyen módon a szövegben lévő ellentmondás is feloldható. A munka II. kötetének VIII. oldalán ugyanis *LÉNYEGESB SAJTÓHIBA* cím alatt a következő szöveg olvasható: „A 456-ik lapon levő jegyzés ezen két utolsó sora: Le van ez írva általam is: Emlékbeszéd b. Orbán Balázs felett című művemben – téves közlés, ez így igazítandó: Le van ez írva a b. Orbán Balázs felett tartott emlékbeszédben is...” A hivatkozott helyen egy bőséges jegyzet következik az 1852–1853. évi székelyföldi függetlenségi szervezkedésről. Már csak az a kérdés, ki írta az Orbán Balászról szóló emlékbeszédet. Nos, ez a személy nem más, mint Jakab Elek, a 19. századi erdélyi történetírás egyik legjelentősebb alakja.

Ha újraolvassuk a passzív ellenállásról szóló sorokat, a benne foglalt életrajzi adatok egyértelműen ráillenek Jakab Elekre. Mít tudunk meg ezekből? A szerző 1850-ben Nagyszébenben raboskodott, s a Szinnyei-féle életrajz szerint Jakab valóban 1850. április 26-ig volt az ottani börtön kényszerű vendége. (Nota bene, ez viszont eleve kizárja, hogy Deák 1850. április 25-i levelét, amely egy nappal a szabadulása előtt íródott, a börtönben olvashatta volna.) Ezt követően visszavonult a birtokára, s csak 1861-ben vállalt állami munkát. A Szinnyei-féle életrajz szerint 1861-ben az erdélyi kormányzó levéltárában alkalmazták, ahol 1863-ban aligazgatóvá, majd 1867-ben igazgatóvá nevezték ki, majd miután Erdély ismét egyesült Magyarországgal, s törvény született az erdélyi kormányzó levéltárak Budapestre történő áthelyezéséről, Jakab Elek volt az, aki kidolgozta az átszállítás és az Országos Levéltárba történő betagozás tervét. 1875-ben nevezték ki országos allelvéltárnokká, majd 1893-ban levéltárnokká.

De megerősíti mindezt az is, amit Szabó Ferenc az előszó tanúsága szerint a felkért tudósak mondtak: „Őn benne volt, részben cselekvő tanúja fél század óta Magyaror-

szág és Erdély politikai történetének. Tudja azokat, mert átélte és átszenvedte mind. Láta a reformeszmék másfél évtizeden át tartott nagy harcát 1830-tól 1845-ig s azon túl; ismerte a kor vezérférfiait és szellemét, a pártokat és napi kérdéseket a célokkal együtt. Ön kevés részét írta le műveiben élményeinek és tudásának.”

Jakab Elek valóban nem csupán krónikása, hanem tevékeny részese is volt a magyar polgári átalakulás kora eseményeinek. Az 1820. február 13-án a marosvásári Szentgericén unitárius vallású székely családból született fiatalember Székelykeresztúron, az ottani unitárius algimnáziumban tanult, majd Kolozsvárott a református kollégiumban folytatott bölcsészeti és jogi tanulmányokat. Tanulmányai elvégzése után egy évig gyakornok volt a marosvásárhelyi királyi táblánál, majd 1841-től az erdélyi királyi kincstárnál (Thesaurarius Regius) szolgált tiszteletbeli (díj nélküli) hivatalnokként 1848. április 5-ig. Az 1846–1847. évi országgyűlés alkalmával fogalmazó gyakornokként a kolozsvári Közalapítványi Igazgatóságnál szolgált, s 1847-ben tett ügyvédi vizsgát. Első publicisztikai írásai 1840-ben jelentek meg az *Erdélyi Híradóban*, amelynek 1848-ban néhány hónapig szerkesztője is volt. 1848 augusztusában állt be a kolozsvári önkéntes lovascsapatba, amely később beolvadt a 15. (Mátyás) huszárezredbe. Közvitéből felvitte a századosságig, s a szabadságharc leverése után néhány havi fogságot is szenvedett.

Szabónak az a megállapítása, hogy Jakab csupán „keves részét írta le műveiben élményeinek és tudásának”, nem állja meg teljes mértékben a helyét. 1880-ban tette közzé *Szabadságharcunk történetéhez* című művét, amely alcíme szerint visszaemlékezéseket tartalmaz 1848–1849-re. Valójában a munka jóval több ennél. A szerző ugyanis nem csupán személyes élményeit vetette papírra, hanem lényegében megírta a forradalom és szabadságharc erdélyi eseményeinek krónikáját, mégpedig az erdélyi kormányzati levéltár anyagának felhasználásával. E tekintetben az általa megrajzolt kép sok tekintetben kiegészíti és kiigazítja mindazt, amit kortársa, a másik jeles erdélyi történetíró 1861-es munkájában megrajzolt. Ugyanakkor Jakab életművének áttekintéséből kitűnik, hogy a *Vasárnapi Ujság*, a *Hon*, a *Magyar Polgár*, az *Életképek*, a *Magyarország és a Nagyvilág*, a *Pesti Hírlap*, a *Történeti Lapok*, az *Ellenzék*, a *Hazánk* hasábjain tucatnyi, az 1832–1867 közötti időszak történetére vonatkozó cikket, forrásközlést és visszaemlékezést tett közzé. A *Történeti Lapok*ban Wesselényi Miklós hűtlenségi peréről több folytatásban publikált forrásközlését 1876-ban két kötetben külön is közzétette. Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból is fontos a hírlapi cikksorozatból kinőtt kétkötetes munkája, amely a királyföldi (szászföldi) úrbéres viszonyok és felszámolásuk történetét és ennek anomáliáit tekintette át. De ugyanígy úttörő munkának tekinthető az erdélyi hírlapirodalom történetéről írott értekezése is.

Jakabnak az a gesztusa, hogy a fent idézett módon utalt szerzőségére, pszichikai szempontból is érdekes. Nyilván volt benne annyi szerzői öntudat, hogy akkorra már komoly történetírói presztízsét nem akarta kockáztatni azzal, hogy egy lényegében kompilált munka névvel megjelölt társszerzője legyen. Ugyanakkor ilyen körmönfont módon mégiscsak meg akarta örökíteni e társszerzőség tényét, annál is inkább, mert kiegészítései révén a munka sokat nyert tényanyagban és színvonalban; s a kiegészítések összterjedelme is kitett egy kisebbfajta kötetet.

De pontosan mekkora része volt Jakab Eleknek a munkában? A *Hazánk* hasábjain megjelent szövegekkel összevetve megállapítható, hogy ez a hozzájárulás nem volt jelentéktelen. Hőke eredeti szövege huszonnégy folytatásban jelent meg a *Hazánk* hasábjain, az egyes folytatásokon belül több alcímmel. A kötetben megjelent változatban Szabó Ferenc néhol átírta a fejezet- és alfejezetcímeket, de alapvetően megtartotta Hőke tagolását. Ugyanakkor a két kötet fejezeteit összesen hét nagyobb korszakra tagolta.

Az első korszak az 1815–1848 közötti időszakot tekinti át. A *Hazánkban elsőként megjelent Magyarország helyzete 1820–25-ben* című folytatás I. *Alkotmányi és függetlenségi népmozgalmak Európában az 1820-as években* című, háromoldalmi terjedelmű alfejezete kimaradt, helyette Jakab Elek írt egy 16 oldalnyi, négy alfejezetre tagolt önálló fejezetet (*Európa helyzete 1815-ben; Az 1815–20-iki idők jellemzése; A népek belső forrongása. Függetlenségi mozgalmak; Ferencz császár és király s kancellárai*). A II. *Ferencz király és kormánya 1820-ban* című alfejezet egy az egyben átkerült a kötetbe, de Jakab Elek közel egy nyomtatott oldalnyi bevezetővel toldotta meg.

Az 1825–27-i országgyűlés című második folytatás V., Széchenyiről szóló fejezetét Jakab Elek összevonta a VI., Wesselényit bemutató alfejezettel, de alaposan ki is bővítette. Ugyanakkor a VI. alfejezetből kihagyta az id. Wesselényi Miklóstra vonatkozó részt, valamint Hőke egy rövidke visszaemlékezését az 1830-as évek diákéletére. A harmadik folytatásban az erdélyi 1834–1885-ös országgyűlésről írott alfejezet a kötetből kimaradt, helyette Jakab Elek írt egy 17 oldalas összefoglalót Erdély 1794–1838 közötti történetéről, amely a kötet ötödik fejezete lett. Ugyanígy kimaradt a negyedik folytatásból az *Erdély országgyűlései 1837 és 1841-ben* című alfejezet. Az 1839–1840. évi országgyűlésről szóló részt viszont Jakab Elek kibővítette a *Deák Ferencz ítélete az 1839–1840-iki országgyűlés törvényalkotásairól* című alfejezettel, amelyben részletesen ismertette Deák összefoglaló, utóbb nyomtatásban is megjelent követjelentését. Teljesen új Jakab Elek 8., Erdély 1835–1843 közötti történetét bemutató fejezete. Ebben a szerző elég bő terjedelemben kivonatolta az 1848 előtti erdélyi hírlapirodalmat bemutató értekezését.

Az 1843–1845. évi országgyűlés leírását Jakab Elek megtoldotta egy önálló fejezettel, amelyben 13 oldalon át ismerteti Szemere Bertalan 1845-ös követjelentési beszédét, párhuzamba állítva azt Deák 1839–1840-es követjelentésével. Miután Szemere volt az, aki a beszédében elsőként javasolta az addigi laza csoportosulásként működő reformellenzék párttá alakulását, ugyanakkor ebbéli érdemeit a magyar történetírás 1849 utáni emigrációs ténykedése és Kossuth elleni támadásai miatt gyakorlatilag elfelejtette, a beszéd beemelése az összefoglalóba és jelentőségének kiemelése újabb bizonyítéka annak, hogy Jakab Elek képes volt a jelenkortörténet-írásban is elszakadni a korábbi hagyományoktól, s a szereplők történeti érdemeinek méltatásánál nem zavarták az illetők későbbi cselekedetei. Jellemző, hogy míg Hőke az 1846–1847. évi pártalakulások történetének ismertetésénél egyszerűen elfelejtette bemutatni az *Ellenzéki Nyilatkozatot*, Jakab Elek ezt a hiányt is pótolta, sőt külön kiemelte, hogy ez utóbbi milyen rokon gondolatokat mutat Széchenyi *Stadium*ának 12 pontjával, illetve a szatmári 12 ponttal.

A korábbiakhoz hasonlóan a kötetből teljesen kimaradt Hőke nyúlfarknyi alfejezete az 1846–1847. évi erdélyi országgyűlésről, de bekerült helyette a 13. önálló fejezet, *Erdély hírlapirodalmi viszonyai. Szász reactio és az 1846–47-ki országgyűlés* címmel, 13 oldalnyi terjedelemben.

A kötetben a második korszak *Az 1848-ki új alkotmány s annak megvédéséért folytatott harcok kezdete 1848–1849. április 14-kéig* címet viseli, de valójában csak az 1848. december 2-i trónváltozásig tekinti át az eseményeket. A március–áprilisi események leírása csaknem változatlan maradt, ugyanakkor Jakab Elek írt egy önálló fejezetet a bécsi eseményeknek a magyar forradalomra gyakorolt hatásáról, illetve Metternichről s az ő Széchenyihez fűződő kapcsolatáról.

Hőke az 1848. májusi és júniusi eseményeket tárgyaló folytatásban viszonylag nagyobb terjedelemben szolt az erdélyi unióról; ez az alfejezet a kötetből kimaradt, s Jakab Elek önálló fejezetet szentelt az események bemutatásának 18 oldal terjedelemben. Ugyanígy kimaradt a Hőke által az unió kimondásától Erdély elvesztéséig terjedő időszakról írott kétoldalnyi összefoglaló, s önálló fejezet került be *Az erdélyi szász és*

oláh reactio az Unio ellen. Agyagfalvi székegy gyűlés. A magyarság s kivált a nemesség kiirtása címmel 22 oldalnyi terjedelemben.

A harmadik korszaknál kimaradt Bem erdélyi hadjáratának Hőke által készített leírása, ugyanakkor Jakab Elek a második fejezetet teljes egészében e témának, illetve az orosz intervenció előtörténetének szentelte. Ez utóbbinál részletesen szólt az ún. muszkavezetőkről, azaz az oroszok behívását kezdeményező, illetve az orosz hadsereg mellett biztosi feladatokat ellátó személyekről s ezzel összefüggésben az 1849 nyarán kinevezett császári biztosok tevékenységéről. Ugyanakkor érdekes módon változatlan formában emelte át a 1849. június–júliusi délvidéki hadműveletek, valamint a május–júniusi erdélyi havasi hadjárat történetéről szóló alfejezetet. Ezt viszont mindjárt követte egy terjedelmes, hosszú című alfejezet a román és a szász nemzeti mozgalom 1848 decembere utáni történetéről. Szintén változatlan formában emelte át a nyári erdélyi hadjárat történetét a negyedik, *A szabadságharc végnapjai* című fejezetbe. E fejezetet azonban Hőke eredeti szövegéhez képest megtoldotta két alfejezettel. Ezek egyike a magyarországi cs. kir. közigazgatás megszervezését és szervezetét tekintette át Windisch-Grätz időszakától Haynauéig (némi átfedésben az orosz intervencióról szóló fejezetben foglaltakkal); a másik viszont Somssich Pál *Das legitime Recht Ungarns und seines Königs* című, 1850-ben megjelent kötetét kivonatolta és méltatta 22 oldalnyi terjedelemben, ami jócskán meghaladja a Deák 1839–1840-es összefoglaló követjelentéséről vagy Szemere 1845-ös követjelentési beszédéről írott ismertetés terjedelmét.

A negyedik korszak (1849–1860) szövegrészei közé beillesztett egy 24 oldalas fejezetet *Deák Ferencz és a magyar passivitási politika. Az alkotmány visszaállítására a főpapság és conservatívek által tett kísérletek és elért sikerek. Az emigratio befolyása a haza felszabadítására* címmel (innen származnak a passzív ellenállásról írott, idézett sorok is). E korszaknál a 7. alfejezetben ismerteti az Alexander Bach által inspirált *Rückblick...*, valamint a Széchenyi által válaszként írt *Ein Blick...* tartalmát, s ez utóbbinak „romboló hatását a császári kormányrendszerre”. A 33 oldalas fejezet külön érdekessége, hogy Jakab öt nyomtatott oldalon át a saját életéből vett példákkal igazolja, miszerint a Széchenyi által az abszolutisztikus kormányrendszerrel írottak korántsem tekinthetők túlzásnak. A Hőke által I. Ferenc József 1857-es magyarországi útjáról írottakat kihagyta, viszont a 9. alfejezetben hosszan ír a császár nőüléséről, Erzsébetnek a magyarok iránti rokonszenvéről, valamint a kiegyezés megkötésében játszott szerepéről. A korszak végére beillesztett még egy alfejezetet az 1860. decemberi esztergomi és 1861. februári gyulafehérvári értekezletről.

Az ötödik korszak (1861–1865) szövegrészeinek második fejezete az 1861-es tervezett erdélyi országgyűlés összehívásával és meghíúsulásával foglalkozik; ez is Jakab Elek munkája. E fejezet betoldása miatt viszont kiesett Hőke alfejezete az erdélyi eseményekről. Szintén Jakab Elek írta a negyedik fejezetet az 1863. és 1865. évi erdélyi ország/tartománygyűlésekről 30 oldal terjedelemben.

A hatodik korszakról (a cím szerint 1865–1867, valójában 1865–1868) Jakab Elek írta az első fejezet 13 oldalnyi első alfejezetét *Az 1865–67-ki tényleges kiegyezésre az elmék előkészítése. Deák Ferencz nagy alakjának föltűnése s ügyegetető actiója* címmel; itt ismerteti a hűsvéti cikket, illetve Deák *Adalék a magyar közjoghoz* című munkáját. Kimaradt Hőke rövid összefoglalója (*Magyar- és Erdélyország egyesítése*), viszont Jakab kb. négyszer akkora terjedelemben a második fejezetben feldolgozta a témát (*Magyar- és Erdélyország végleges egyesülése, a két ország közti jogviszony megállapítása s a korább külön intézmények egyeztető szabályozása az 1868-i XLIII t.-cz. által*).

A hetedik korszak (Napjaink története, 1869–1890) első fejezete lényegében változatlan maradt, a második, több mint százoldalas fejezetet (*Magyarország haladása állami megszilárdulásának útján 1886–1890-ben Tisza Kálmán miniszterelnöksége végéig*) viszont teljes egészében Jakab Elek írta. A hat alfejezet a kormány és az ország-

gyűlés törvényalkotó tevékenységével és reformjaival foglalkozik, kettő a pénzügyi egyensúly megteremtésével, egy a fővárosi középítkezésekkel, egy pedig áttekinti az 1867–1890 közötti korszak történetét. A szerző itt ismerteti a közösügyi rendszer működését, összegzi az ország gazdasági és művelődési állapotának alakulását, de fel is hívja a figyelmet a kiegyezési törvény bizonyos hiányaira, a nemzet jogos elvárásaira. A szöveg külön érdekessége, hogy határozott fellépést sürget a nemzetiségi „izgatók” ellen, s a nemzetiségi törvény szigorítását követeli, mondván, hogy az izgatók ennek védelme alatt fejtik ki káros tevékenységüket.

Most, hogy tanulmányunkkal – remélhetőleg – sikerült meggyőzni az olvasót arról, hogy Hóke Lajos munkájának nem jelentéktelen része Jakab Elek munkája (amely egyben Jakab utolsó, életében megjelent nagyobb lélegzetű műve is), az életmű címjegyzékéből törölnünk is kell két munkát, pontosabban egy munkát és egy címet. Mindkét mű emlékirat, s mindkettő 1848–1849-ről szól. Tudomásunk szerint mindkettő Szinnyei József nagy adattárának bibliográfiájában szerepelt először Jakab Elek műveként, de olyan hatással, hogy a szakirodalomban azóta több szerző is átvette ezek adatait. Az első munka az *Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848–49-ki eseményekre* címmel, *Egy honvéd magánjegyzetei* alcímmel Kolozsvárott jelent meg 1868-ban. A könyv a Kolozsvárott felállított 11. honvédszászlóalj egyik őrnagyi rangú parancsnokának emlékirata – így a szerző semmi esetre sem lehet az a Jakab Elek, aki a 15. (Mátyás) huszárezredben volt százados (kapitány). A kötet szerzője Szigethy vagy Szigety Csehi Miklós (1824–1904), aki 1848-ban alhadnagyként szolgált a 16. (orláti román) határőrezredben. 1848. november 6-án nevezték ki a 11. (kolozsvári) honvédszászlóalj főhadnaggyává, 1849. február 3-án lett százados. A zászlóalj parancsnokságát április elején, Gyulafehérvár alatt vette át, s Bem április 8-án léptette elő őrnaggyá. Ezt követően a szabadságharc végéig ő volt az alakulat parancsnoka, majd várfogságot szenvedett. 1869-ben őrnagy lett a m. kir. honvédségnél, 1877-ben ezredesi címmel nyugamizták.

A másik munka az *Emlékek a szabadságharcz idejéből* címet viselte volna, s Szinnyei adatai szerint 1879-ben Budapesten jelent meg. Némi gyanúra legfeljebb az adhat okot, hogy a munkára egyéb szakirodalmi hivatkozást nem találunk, s míg Jakab Elek 1880-ban, szintén Budapesten megjelent visszaemlékezései viszonylag gyakran felbukkannak az antikvár aukciókon, az előbbi munkából évtizedekre visszamenőleg egy sem került elő; de a nagy könyvtárakban sem lelni nyomát. Nem csoda, ugyanis a mű valójában azonos az 1880-as munkával, csupán annyi történt, hogy – amint ez a korszakban szokás volt – a kiadó először füzeteként jelentette meg, s az első füzet címlapjára ezt a címet és az 1879-es évszámot nyomtatta.

Az „egyenleg” azonban így is pozitív. Ha áttekintjük a Hóke neve alatt megjelent két kötet újonnan írott fejezeteit, megállapíthatjuk, hogy az összesen 840 nyomtatott oldalon megjelent munkából *mintegy 500 oldal Jakab Elek műve*, azaz a kétkötetes összefoglaló több mint felét ő írta. Az általa írott fejezetek egy része lényegében kiadja Erdély 1815–1868 közötti történetét, azaz ez a munka tekinthető *az erdélyi polgári átalakulás történetéről írott első összefoglaló műnek*. A fejezetek másik része inkább eszméletörténeti jellegű, elég, ha a Deák, Szemere Bertalan, Somssich Pál és Széchenyi István műveiről írott bőséges ismertetésekre gondolunk. De mint láttuk, Jakab Elek képes volt a szűkebb értelemben vett magyarországi eseménytörténettel kapcsolatban is érdemi adatokkal kiegészíteni Hóke munkáját. Így ezt a munkát joggal illeszthetjük be Jakab Elek életművébe s az erdélyi magyar historiográfiába.

- Benkő Samu: Jakab Elek emlékezete. In: A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok. Buk., 1976. 283–288.
- Hőke Lajos: Magyarország újkabkori történelme 1815-től 1892-ig. Átdolgozva s a provisorium és Erdély történetével bővítve kiadta Szabó Ferencz n.-eleméri plébános. Történeti nép- és földrajzi könyvtár. LVI–LVII. kötet. Nagybecskerek, 1893. I–II.
- Jakab Elek: A királyföldi viszonyok ismertetése. I–II. Pest, 1871–1876.
- Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Bp., 1880.
- Jakab Elek: Tanulmányok. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. Téka. Kriterion. Buk. – Kvár, 2001.
- Pap József: Deák Ferenc az 1850-es években. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4–5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk. Balogh Elemér és Sarnyai Csaba Máté. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1. Szeged, 2005. [A borítón 2004.] 165–174.
- Pap József: „Én is a passzív ellenállók egyike voltam...”!? A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől a Bach-rendszer bukásáig. AETAS 15. (2000) 1–2. sz. 159–182.
- Pap József: Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig. Doktori Mestermunkák. Belvedere Meridionale, Szeged, 2003.
- Pap József: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? AETAS 18. (2003) 3–4. sz. 119–136.
- Szabad György: A levéltáros és történetíró Jakab Elek pályaképehez. Levéltári Közlemények 44–45. (1976) 549–557.

